

## ƏDƏBİYYAT

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2026.1.8>KARAY TÜRK ƏDƏBİYYATINDA DİNİ MOTİVLƏR  
(YAKOV MALEÇKİNİN “HÜZUR ÖLKƏSİ” ƏSƏRİ ƏSASINDA)

Elmira MƏMMƏDOVA-KEKEÇ

*Filologiya üzrə elmlər doktoru,**Bakı Avrasiya Universitetinin professoru**Xəzər Universiteti, Dillər və ədəbiyyat departamenti**E-mail: [mamedovaelmira4@gmail.com](mailto:mamedovaelmira4@gmail.com)**Daxilolma tarixi: 03.03.2026**Düzəliş tarixi: 16.03.2026**Nəşrə təsdiq tarixi: 25.05.2026*

## XÜLASƏ

Türk xalqları qədimlərdən etibarən müxtəlif təbiət qüvvələrinə inanmış, bozqır türk mədəniyyətində əsas dini inanc isə Göy-Tanrıçılıq olmuşdur. Lakin daha sonrakı dövrlərdə müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan türklər qonşu xalqların da dini inanclarını qəbul etmişlər: buddizm, manixəizm, xristianlıq, islam, müsəvilik və s. Karay türkləri Xəzər xaqanlığının varisləri hesab edilirlər və məlum olduğu kimi, Xəzər İmperiyasının rəsmi dövlət dini müsəvilik olmuşdur. Bu baxımdan türk xalqlarının böyük bir qismi islam dinini qəbul etsələr də, Ərəbistan yarımadasından daha şimal və şərqdə yaşayan türklər əvvəlki dini inanclarında qalmışlar. Karay türkləri XIV əsrdən etibarən Krım yarımadasından Avropaya köçürülmüş, XX əsrin əvvəllərində üç müxtəlif yerdə - Krım, Polşa və Litva ərazisində öz mətbuat və ədəbiyyatlarını yaşatmağa çalışmışlar. Krımda yaşayan karayların “Məcumə” adlanan ailə məcmuələrində qonşu müsəlman Krım tatarlarının təsiri ilə islam motivli zəngin örnəklər də yer almış, onlar Aşıq Ömər in bu cür məzmunlu şeirlərini belə öz dəftərlərinə daxil etmişlər. Bununla yanaşı, həmin dəftərlərdə, eləcə də karay şair və yazarlarının əsərlərində müsəvilik inancından qaynaqlanan bir çox motivlərə də rast gəlmək mümkündür. Yakov Maleçkinin “Hüzur ölkəsi” mənzuməsi də Peyğəmbər kitabına istinadən yazılmış, bu mənzum dramında müəllif vəd edilən cənnətin poetik versiyasını yaratmışdır. Mənzum dramda ilan, aslan, inək, qurd, ayı kimi heyvan obrazları şəxsləndirilmiş, onlardan sadəcə birincisi cənnətdən uzaqlaşdırılmışdır. Bunun səbəbi isə yenə də Peyğəmbərlər kitabında öz əksini tapmışdır. İlan Həvvaya yalan söyləyib Adəmlə cənnətdən çıxarılmasına səbəb olduğuna görə əbədi olaraq lənətlənmişdir. Yakov Maleçki cənnət arxetipinə yeni ad olaraq müəyyənləşdirdiyi “Hüzur ölkəsi” mənzum dramında Zamanı bütün hadisələrin şahidi kimi baş qəhrəman olaraq seçmiş və cənnətdən qovulmadan başlayaraq vəd edilən cənnətdəki günə qədər heyvanların timsalında günah və şər anlayışlarını dini motivli ilan arxetipi əsasında izah etmişdir.

**Açar sözlər:** Karay, Yakov Maleçki, Tövrat, ilan, Adəm və Həvva.

## РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ В КАРАИМСКОЙ ТЮРКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЯКОВА МАЛЕЧКИ «СТРАНА УМИРОТВОРЕНИЯ»)

**Эльмира МАМЕДОВА-КЕКЕЧ**

*Доктор филологических наук,  
профессор Бакинского Евразийского университета,  
кафедры языков и литературы Хазарского университета  
E-mail: [mamedovaelmira4@gmail.com](mailto:mamedovaelmira4@gmail.com)*

*Дата поступления: 03.03.2026*

*Дата исправления: 16.03.2026*

*Дата утверждения к публикации: 25.05.2026*

### АННОТАЦИЯ

Тюркские народы с древних времен верили в различные природные силы, основным же религиозным верованием в степной тюркской культуре был культ Небесного Божества. Однако в более поздние периоды тюрки, проживавшие в разных географических регионах, переняли также религиозные верования соседних народов: буддизм, манихейзм, христианство, ислам, иудаизм и др. Караимские тюрки считались наследниками Хазарского хаганата, и, как известно, официальной государственной религией Хазарской империи был иудаизм. С этой точки зрения, хотя значительная часть тюркских народов и приняла ислам, турки, проживавшие севернее и восточнее Аравийского полуострова, сохранили свои прежние религиозные верования. В XIV веке Караимские тюрки были переселены с Крымского полуострова в Европу, в начале XX века они пытались сохранить свою прессу и литературу в трех разных местах — на территории Крыма, Польши и Литвы. Семейные собрания проживавших в Крыму караимов, называемые «Меджума» и находившиеся под влиянием соседних мусульманских крымских татар, включали также образцы, богатые исламскими мотивами, и даже содержали в своих записных книжках стихи Ашуга Омара с подобным содержанием. Кроме того, в этих записных книжках, а также в произведениях караимских поэтов и писателей можно найти множество мотивов, заимствованных из иудаизма. Драма Якова Малечки «Страна умиротворения» также написана с отсылкой к Торе, в которой автор создал поэтическую версию обещанного рая. В драме персонифицированы образы животных, таких как змея, лев, корова, волк и медведь, только первое из которых исключено из рая. Причина этого снова отражена в книгах Пророков. Кроме того, в этих записных книжках, а также в произведениях караимских поэтов и писателей можно найти множество мотивов, заимствованных из иудаизма. Драма Якова Малечки «Страна умиротворения», в которой автор создал поэтическую версию обещанного рая, также написана с отсылкой к Пророкам. В драме персонифицированы образы таких животных, как змея, лев, корова, волк и медведь, из которых только первое исключено из рая. Причина этого также отражена в Торе. Змей, за то, что солгал Еве, был навеки проклят и изгнан из рая вместе с Адамом. В своей драме «Страна умиротворения» Яков Малечка, выбрав Время в качестве главного героя как свидетеля всех событий, определил новое название архетипа рая, и, основываясь на религиозно мотивированном архетипе змея, через образы животных объяснил понятия греха и зла, начиная с изгнания из рая и заканчивая обещанным днем в раю.

**Ключевые слова:** *Карай, Яков Малечка, Тора, змей, Адам и Ева.*

**RELIGIOUS MOTIFS IN KARAİM TURKIC LITERATURE  
(BASED ON THE WORK “BAZLYK JERDE” (“THE LAND OF PEACE”) BY JOKUBAS MAŁECKAS)**

**Elmira MAMMADOVA-KEKECH**

*Doctor of Sciences in Philology,  
Professor at Baku Eurasian University Khazar University,  
Department of Languages and Literature  
E-mail: [mamedovaelmira4@gmail.com](mailto:mamedovaelmira4@gmail.com)*

*Date of submission: 03.03.2026*

*Date of revision: 16.03.2026*

*Date of acceptance for publication: 25.05.2026*

**ABSTRACT**

Turkic peoples have long believed in a variety of natural forces, and Tengrism was the main religion practiced in steppe Turkic civilization. However, in later periods, Turks living in different geographical regions adopted the religious beliefs of neighboring peoples as well, including Buddhism, Manichaeism, Christianity, Islam, Judaism, and others. The Karaım Turks are considered the successors of the Khazar Khaganate, and as is well known, the official state religion of the Khazar Empire was Judaism. In this respect, although a large part of the Turkic peoples adopted Islam, Turks living further north and east of the Arabian Peninsula retained their earlier religious beliefs. Beginning from the 14th century, Karaite Turks were relocated from the Crimean Peninsula to Europe, and in the early twentieth century they attempted to preserve their press and literature in three different regions, such as Crimea, Poland, and Lithuania. In the family compilations of the Crimean Karaites called “*Collection*”, works rich in Islamic motifs influenced by their Muslim Crimean Tatar neighbors were also included. They even copied poems of Ashiq Omar with such themes into their notes. These notes, as well as the writings of Karaım poets and authors, include many motifs derived from Jewish belief. The drama “*The Land of Peace*” by Jokubas Małeckas was written with reference to the Torah, the Book of the Prophets, and in this work the author created a poetic version of the promised paradise. The drama personifies a number of creatures, including the serpent, lion, cow, wolf, and bear; only the serpent is left out of paradise. The reason for this is also reflected in the Book of the Prophets. The serpent is eternally cursed because it lied to Eve and caused Adam and Eve to be expelled from paradise. In the drama “*The Land of Peace*,” presenting a new name for the archetypal paradise, Jokubas Małeckas chooses Time as the central figure, depicting it as the observer of all occurrences. Starting with the banishment from paradise and continuing until the arrival of the foretold paradise, the poet elucidates the notions of sin and wickedness via animal symbols, especially through the serpent as a religiously inspired archetype.

**Keywords:** *Karaite, Jokubas Małeckas, Torah, serpent, Adam and Eve.*

## Giriş

Karay türk ədəbiyyatının nümayəndələrindən olan Yakov Maleçki\* 1889-1952-ci illər arasında yaşamışdır. Onun haqqında məlumatlar azdır. Təhsilinə Vilnüsdə liseydə başlamış, daha sonra incəsənət məktəbində oxumuşdur. 1919-cu ildən sonra Kaunasda, daha sonra isə Panevejisdə yaşamışdır. Əsərləri XX əsrin birinci yarısında nəşr olunmuş “Karay avazı” (1931-1938) və “Onarmax” (1934-1939) jurnallarında dərc edilmişdir. (Karay yırları, 1989, s. 56) Yakov Maleçki yaradıcılığından bizə həmin jurnallarda nəşr etdirdiyi nümunələr gəlib çatmışdır. “Onarmax” jurnalında onun “Haqq yolu” adlı əsəri nəşr edilmiş və o, Mixail Tinfoviç, Daniel Çaproçki (Czaprocki) ilə birlikdə Litva karaylarının bu dərgidəki təmsilçilərindən olmuşdur. (Kizilov M., 2015, s. 181) Ümumiyyətlə, müasir Karay yazılı ədəbiyyatı nümunələri məhdud saydadır və bu baxımdan sadəcə bəzi antologiyaların adlarını çəkmək, eləcə də yuxarıda adları qeyd edilən jurnallarda şeir və dram əsərlərini nəşr etdirmiş müəlliflərin müəyyən kitablarından bəhs etmək mümkündür. Bu baxımdan Yakov Maleçkinin də bizə məlum olan yaradıcılıq nümunələri içərisində “Sevgilər”, “Qaraquşcuq”, “İki Kırım”, “Yay gecəsi”, “Hüzur ölkəsi” kimi mənzumələri diqqəti cəlb edir. Əvvəlki şeirlər lirik, vətənpərvərlik və milli kimliklə bağlı olsa da, sonuncu mənzumə dini motivi ilə diqqəti cəlb edir.

Məlum olduğu kimi, karay türkləri Xəzər dövlətinin varisləri hesab edilirlər və həmin xaqanlıq dövründə müsəvilik rəsmi dövlət dini olaraq qəbul edilmişdir. Karay ədəbiyyatının klassik mərhələsi dini mətnlərlə səciyyələnmiş və bu zaman müsəviliklə bağlı motivlərə geniş şəkildə müraciət olunmuşdur. Tədqiqatçıların fikrincə, karay türkcəsi ilə yazılmış ilk mətnlər dini mətnlərdir, burada daha çox “Tövrat”ın tərcümələrindən və duaların çevrilməsindən bəhs etmək mümkündür.

Karay ədəbi dilinin başlanğıcı karay yazarı Əl-Kirkisaninin X əsrdə “Tövrat”ı ibrani əlifbası ilə karay türkcəsinə çevirdiyi mətn hesab edilir. Abdulkadir Öztürkə görə, daha sonra – 1528-1529-cu illərdə Venedikdə ibrancə nəşr edilən bir karay din kitabı və karay türkcəsinin Kırım dialekti ilə yazılmış bir ilahi ilk qaynaqlar sırasında yer alır. Məlum olduğu kimi, mətbəə və çap işlərinin mövcudluğu ədəbiyyatın da inkişafına təsir göstərmişdir. Bu baxımdan 1731-ci ildə Baxçasarayda ilk karay mətbəəsinin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Burada əvvəlcə “Mekabbeç” adı verilən dini kitablar və ilahilər nəşr edilmişdir. (Öztürk A., 2015, s. 67) Tədqiqatçıların fikrincə, bu tərcümələrin dili ilə “Kodeks Kumanikus”un dil-üslub xüsusiyyətləri çox bənzərliyi ilə seçilmişdir. (Kuzgun Ş., 1985, s. 325) 1528-29-cu illərdə Venesiyada karayca dua kitabları nəşr edilmişdir. (Zajaczkowski, A., 1996, s. 14)

Karay ədəbiyyatının ilk bədii mətnləri içərisində isə XVIII əsrdə Qüdsdə Anan ben David dövrünə aid bir məbədin yenidən inşası üçün yola düşən Josef ben Jesuanın səyahət zamanı yaşadığı çətinliklərdən bəhs edən “Karañğı Bulut” (“Qara bulud”) adlı şeir kitabı tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanmışdır. Bundan başqa, Volində yaşayan və çarəsiz vəziyyətdə qalan karayların halını təsvir edən “Biyilər biyi nek çıdeysın” (“Ey bəylərin bəyi nə üçün acı içindəsən?”) adlı mənzumə karay poeziyasının başlanğıc qaynaqları sırasında sadalanmışdır. (Öztürk A., 2015, s. 68)

Digər türk xalqlarında olduğu kimi, Karay ədəbiyyatının da formalaşmasında Avropa ədəbiyyatından tərcümələr də özünəməxsus rol oynamışdır. (Doğruer S., 2007, s. 52) Qeyd edək ki, Yakov Maleçki də Puşkin, Krilov, Maironis kimi məşhur yazarların əsərlərini Karay türkcəsinə çevirmişdir. (Karay yırları, 1989, s. 56) Həmin əsərlər “İştirğan Tüzüvlər” (“Toplu əsərlər”) adı altında 1938-ci ildə Litvada nəşr edilmişdir. (Gökçe F., 2000, s. 32) Bütün karay şairlərinin yaradıcılığında bu və ya digər dərəcədə dini mövzular yer almışdır.

## 1. Cənnətdən qovulma və günah anlayışı

Yakov Maleçkinin mənzum dram janrında olan “Hüzur ölkəsi” əsəri on bölümdən ibarətdir və Tövrat və Peyğəmbərlər kitabına istinadən, Adəmin cənnətdən qovulması hadisəsindən çıxış edilərək qələmə alınmışdır. Yasaq və onun pozulması müqəddəs kitablarda verilən bir ibrətamiz hadisə kimi

\* Şairin adı qaynaqlarda müxtəlif şəkillərdə işlədilmişdir: Jokūbas Maleckas, Jacob Maleckas, Yaakow Malecki

Tövratda və Quranda bu baxımdan müxtəlif şəkildə əks olunmuşdur. Belə ki, Adəm və Həvvanın cənnətdə meyvəsini yemələri qadağan olunmuş ağacın hekayəsi Qurana görə, şeytanın aldatması nəticəsində baş verir və onlar qovulurlar. Tövratda isə aldatma funksiyasını yerinə yetirən ilandır və musəvilərin müqəddəs kitabında (Daşdemir Ö., 2020, s. 329) bu baxımdan “İnsanın günahı” adlı hissədə aşağıdakı hadisə nəql edilir: “İlan Əbədi və Əzəli (Xaliq) Allah tərəfindən yaradılmış bütün çöl heyvanlarından daha hiyləgər idi. Və o (ilan) qadına dedi: “Doğrudanmı Allah [sizə] bağda olan heç bir ağacdən [bəhrə] yeməyin dedi?” Və qadın ilana dedi: “Bağın ağaclarının bəhrələrindən yeyə bilərik, [Yalnız] bağın ortasında ki ağacın meyvələri barədə Allah dedi: – Ölməmək üçün ondan (o ağacdən) yeməyin və ona toxunmayın!” İlan qadına dedi: “Yox, qətiyyənlə ölməzsiniz. Allah bilir ki, siz onlardan (o ağacın meyvələrindən) yediyiniz gün gözləriniz açılacaq və Allah kimi (siz də) xeyirləşəri biləcəksiniz”. Qadın gördü ki, bu ağac (ağacın meyvəsi) yemək üçün yaxşıdır, gözə xoş görünür və bu ağac [insanı] aqlın inkişafına həvəsləndirir. Və [qadın] o meyvələri dərib yedi. [Həmin meyvədən] onunla birlikdə olan ərinə də verdi və o [da] yedi. [Həmin vaxt] hər ikisinin gözləri açıldı, çılpac olduqlarını anladılar, [və buna görə də] əncir yarpaqlarını hörüb özlərinə (bədənlərinin açıq hissələrinə) bağ düzəldilər (örtədilər). Onlar Əbədi və Əzəli (Xaliq) Allahın günün sərinliyində bağda dolayan səsinə eşitdilər. Adəm və onun zövcəsi Əbədi və Əzəli (Xaliq) Allahın hüsurundan qaçıb bağın ağaclarının arasında gizləndilər. Əbədi və Əzəli (Xaliq) Allah Adəmi səsləyib dedi: “[Sən] haradasan?” Və o (Adəm) dedi: «Mən sənin bağda səsinə eşitdim və çılpac olduğum üçün qorxub, gizləndim». Və O (Allah) dedi: “Kim sənə dedi ki, sən çılpacsan? Sənə yeməyi Mən qadağan etdiyim ağacdən [meyvə] yeməmişən ki?” Adəm dedi: “Mənimlə birgə olmaq (yaşamaq) üçün Sən verdiyin (yaratdığın) o qadın mənə o ağacdən [meyvə] verdi, mən [də] yedim». Əbədi və Əzəli (Xaliq) Allah qadına dedi: “Sən nə etmişən?” Qadın dedi: “İlan məni yoldan çıxartdı, mən də yedim». Əbədi və əzəli (Xaliq) Allah ilana dedi: “Sən belə etdiyin üçün bütün qaramallar və çöl heyvanları (canlıları) arasında lənətlənirsen. Qarın üstündə sürünəcəksən, həyatının bütün günlərində torpaq yeyəcəksən». “Mən səninlə (ilanla) qadın arasında, sənin törəmələrinlə onun nəvə-nəticələri arasında düşmənçilik salacağam. Onlar (nəvə-nəticələr) sənin başından vuracaq, sən də onu dabanından vuracaqsan (sancacaqsan)”. [Sonra] O (Allah), qadına dedi: “Sənin hamiləliyində sənə çox əzab verəcəyəm, uşaqlarını əzab ilə doğacaqsan”. (Tövrət, 2019, s. 18-19) Dini qaynaqda olan bu motivin folklorda və yazılı mətnlərdə müxtəlif interpretasiyalarını görmək mümkündür. Ümumiyyətlə, ilan motivi dünya xalqlarının mifologiyasında özünəməxsus səciyyəsi ilə seçilmiş, şər və kölgə arxetiplərinin təzahürü kimi ortaya çıxmışdır. İlan öz dərisini dəyişdirə bilən heyvan olduğu üçün bir çox hallarda yenilənməni və dirçəlişi də simvollaşdırmışdır. Bu baxımdan o, əbədiliyi də rəmzləşdirmişdir. “Gilqamış” dastanında ilan məhz bu simvolu ilə üzə çıxmış, ölməzlik bitkisini oğurlayaraq dərisini yeniləyən və cavanlaşan varlıq olaraq təsvir edilmişdir. “Dastanda Gilqamış və Utnapiştimin ölümsüzlük bitkisini tapmaq üçün dəniz səyahətinə başlamasından, otu dənizin dibində tapıb çıxardıqdan sonra ilanının onun əlindən alıb yeməsindən və həmin anda yenidən cavanlaşmasından bəhs olunmuşdur. Bu dastanın təsiri ilə ilan həm ölməzliyin, həm də şərin simvolu kimi qəbul edilməyə başlanmışdır”. (Çiftçi P., 2024, s. 265)

Dini kitablarda yaradılış və ibrət məsələləri ilə əlaqədar olaraq müxtəlif heyvanların adları çəkilmiş, “İsrailoğullarının müqəddəs kitabı olan Tövratda ümumiyyətlə canlı mənasını verən “hayyah” sözü ilə heyvanlar, “bair” sözü ilə isə hər növ heyvan və ya yalnız yük heyvanları, “behemah” sözü ilə isə dördayaqlı heyvanlar nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, 155 sözlə 122 heyvan növü qeyd edilmişdir”. (Armutak A., 2008, s. 41) Mal-qara (buğa, öküz, camış, inək, dana), at, eləcə də antilop, ceyran, cüyür, maral, pələng, meymun, eşşək, qatır, canavar, yarasa, ayı, begemot, pişik, keçi, dağ keçisi, dəvə, qoyun, qoç, it, tazi, dovşan, zebra, donuz, çöl donuzu, şir, tülkü, kirpi, porsuq, kərgədan, köstəbək, siçan, fil, sansar, kaftar, bəbir, bildirçin, balina, delfin, qarğa, qağayı, sərçə, şahin, qartal, dəvəquşu, ququ quşu, bayquş, qaranquş, durna, qarabatdaq, kərkəs, kəklik, toyuq, xoruz və feniks, gürzə, timsah, kərtənkələ, buqələmun, salamandr, pinqvin, suiti, kobra, qurbağa, əjdaha, çəyirtkə, əqrəb, hörümçək, arı, ilbiz, tırtıl, milçək, birə, bit, kəpənək, zəli, mərcan və s. kimi müxtəlif tip canlılar (Armutak A., 2008, s. 41) dini kitabda heyvanlar aləmi kimi təmsil olunmuş və

onlar arasında sadəcə ilan ilk insanlar olan Adəm və Həvvanın cənnətdən qovulmasında rol oynadığı, onları aldatdığı üçün lənətlənmişdir.

Dini qaynaqlarda müxtəlif heyvanlar tədqiqatçılar tərəfindən fərqli simvolik mənalar yüklənərək təqdim olunmuşdur. “Əhdi-cədidə bəzi heyvanların simvolik mənaları aşağıdakı kimidir: ilan şəri, qoyun mömin insanı, saflığı, göyərçin isə saflığı və yaxşılığı simvolizə edir. Bundan əlavə, Vəhy kitabındakı digər mətnlərdə də heyvan simvolizminə rast gəlinir. İsrailoğulları heyvanlar haqqında köhnə inanclarına əməl edərək onlara simvolik dəyərlər vermişlər. İlan bütün heyvanların ən hiyləgəri, şər və təhlükə simvolu kimi təsvir edilmişdir. Yaradılış əhvalatında da Şeytanın Həvvanı aldatmaq üçün ilandan istifadə etdiyi üzə çıxmışdır. Rəbb İsrailoğullarını cəzalandırmaq istəyən ilandan istifadə etmiş və ölməmələri üçün Musaya tuncdan bir ilan düzəltmişdir. Lakin İsrailoğulları sonradan bu tunc ilana tapınmağa başladığında, o, Yəhuda padşahı Xizqiya tərəfindən məhv edilmişdir. Digər heyvanlar arasında qartal çevikliyi, aslan isə güc və cəsarəti simvolizə etmiş, öküz güc və qüdrət simvolu hesab olunmuşdur”. (Gülaç Z., 2023, s. 61) Ümumiyyətlə isə ilan heyvanlar arasında insan üçün yasaq edilmiş meyvəni yeməyə təşviq edən varlıq olaraq lənətlənməsi və buna görə heyvanlar aləmindən uzaqlaşdırılması ilə də səciyyələnmişdir. Dünya xalqlarının mifologiyasında bu baxımdan başqa varlıqlar həmin funksiyaları yerinə yetirmiş, onları birləşdirən ümumi cəhət şər qüvvə hesab edilmələri olmuşdur. Şumer mifologiyasında yasaq bitkiləri yemək istəyən Enkidu ona bu baxımdan yardım\* göstərən isə ikiüzlü ilah İsimuda aldanmışdır. İsimud Dilmundakı yasaq bitkiləri bir-bir qoparmış və Enkiduya vermişdir. Altay mifologiyasında isə bu funksiya Erlik tərəfindən yerinə yetirilmişdir. O, gizlicə yasaqlanan meyvənin olduğu ağaca yaxınlaşmış və orada yatan mühafizəçi ilanının içinə girmiş, Ecenin qərb tərəfindəki meyvəni yeməsinə və daha sonra Törüngeyin də bundan dadmasına nail olmuşdur. (Daştan N., 2014, s. 68) Beləliklə, ilan müxtəlif xalqların mifologiyasında və dini inancında əsasən şəri təmsil edən varlıq kimi təsvir edilmişdir. Xüsusilə də musəvilikdə ilan şər və günah simvolikası ilə yadda qalmış, bu baxımdan Yakov Maleçkinin mənzum dramında da ilan musəviliyin müqəddəs kitabı ilə əlaqədə verilmişdir.

## 2. Yasaqlanmış bilgi ağacı

Maleçkinin əsərinin ilk bölümü meşə təsviri ilə başlayır. Fikrimizcə, burada meşə həm cənnətin, həm də ağacın<sup>†</sup> simvolu kimi çıxış edir və əsərin ilk semiotik işarəsi sayılır. Dini inanc sistemində ağac Tövratdan bu yana cənnətdən qovulma ilə bağlı motivlərdə qarşımıza çıxsada, qədim hindlilər də bilgi ağacından bəhs edirlər. Belə ki, 36 yaşlı Qotamanın bir əncir ağacının altında oturaraq öz daxili aləminə qapıldığı bitki də bilgi ağacı adlandırılır. (Challaye F., 1960, s. 65) Budda da 4 dəfə 7 gün həmin ağacın altında bilgilənir və onun bədənində yeddi dəfə dolanmış ilan tərəfindən qorunur. (Challaye F., 1960, s. 65-66) Ümumiyyətlə, qədim dinlərdən musəviliyə keçiddə diqqəti cəlb edən ortaq motivlər tədqiqatçıların nəzərindən qaçmır və zəhərli olduğu üçün insanlar tərəfindən düşmən olaraq qorxulan, lənətlənən ilanının qədim misirlilər üçün ölümsüzlük simvolu<sup>‡</sup> olduğu bildirilir. (Morris D., 1991, s. 26) Maleçki əsərin başlanğıcında və sonunda ilandan bəhs etməklə əslində onun zaman/xronos olaraq öncəliyinə<sup>§</sup> və

\* Bahaəddin Ögələ görə, Sibir xalqları ilan kimi təhlükəli və qorxunc heyvan fiqurları düzəldərək onun yardım edəcəyinə inanardılar. (Ögel B., 2020, s. 51)

† “Er Soqotoh” dastanında da Xaqan ağacdən bəhs edilir və onun budaqları göydə mavi duman kimi görünür, zirvəsi göyün doqquz qatını dəlib keçir, dibində isə həyat suyu qaynayır. Yaşlanan və əldən düşən heyvanlar bu sudan içərək güc-qüvvət alır, cavanlaşırlar. (Ögel B., 2020, s. 119) Radlovun topladığı Altay yaradılış dastanında da Tanrının bir gün gəzərkən başı göyə dəyən bir ağaca rast gəlməsindən, ağacın budaqsız olmasından və Onun əmri ilə doqquz budağının bitməsindən, doqquz insanı yaratmasından və onlara ağacın meyvəsindən dadmağı qadağan etməsindən, iti də gözətçi qoymasından və ilanı da onun yanına qoymasından, lakin Şeytanın ilanının içərisinə daxil olub, meyvəni yedirməsindən bəhs edilir. (Ögel B., 2020, s. 494-495)

‡ “Misir mifologiyasında ilan xeyirxah da ola bilər; lakin ilan tanrısı Apep həm Ranın, həm də bütün bəşəriyyətin düşmənidir. İlahə Hathor da ikiüzlü təbiətə malikdir”. (Russell J.B., 1999, s. 91)

§ “İlan erkək və dişini, başlanğıc və sonu, alfa və omeqanı, işığı və qaranlıqı, xeyiri və şəri təmsil edir; o, kosmosdan, kosmik ayrılıqdan və bu keyfiyyətlər arasında qütbləşmənin yaranmasından əvvəl var olan fərqli vəziyyətə gəlməmiş xaosu simvollaşdırır”. (Russell J.B., 1999, s. 75)

ölümsüzlüyünə\* işarə edir. Əsər səhnənin ortasındakı bir nəhəng qayanın üstündəki Qocanın təsviri ilə başlayır və müəllif onun haqqında yazır: Bu, Zaman və Xronosun təcəssümüdür. (Koçak M., 2022, s. 275) Xronos qədim yunancada həm zamanı, həm də onunla bağlı ilahı bildirmək üçün istifadə edilir. Hesiodun “Teoqoniya” əsərində Xronos “yer (Γαῖα [gaia]), göy (Οὐρανός [ouranos]), gecə (κύλ [nyks]), gündüz (ἡμέρα [hēmera]), dağlar və dənizlər πάμξ [khaos] yarandıqdan sonra əmələ gəlir. Xaosdan† kosmosa keçiddən sonra Xronos yaranır”. (Şar G., 2018, s. 82-83)

Maleçki mənzum dramında musəvilikə istinad etdiyi üçün zaman anlayışının başlanğıcında bu dinin simvolu olan kitaba müraciət edir. Qocanın dizləri üzərində yəhudilərin dini kitabı olan *siddur* var. Siddur yəhudilər üçün namazın qaydalarını və Zəburdan bəzi ayələri əks etdirən kitabdır, eyni zamanda bu məfhum mənzumə mənasını da verir. (Eş-şeyhali S.N., 2018, s. 665) İlk bölüm Zamanın monoloqu ilə başlayır və o, öz siddurunu oxuyur: “Qurdla quzu birlikdə otlayırlar, aslan isə inək kimi ot yeyir. Amma ilan yeməyi əvvəlki kimi torpaqdır”. (Koçak M., 2022, s. 275) Bundan sonra səhnədə ilk olaraq görünən ilandır. Onun görünməsi ilə “Zaman və ilan” adlı yeni bir bölüm başlayır. İlan səhnəyə çıxan kimi şikayət etməyə başlayır:

Muzhul ilisim bu tirlik./*Hüzünlü payım bu hayat,*  
Yengilletmed anı navilik./*Hafifletmez onu nebilik.*  
Karhısı ivimnin basıma./*Laneti evimin başıma,*  
Barından men borclum astranma./*Hepsinden saklanmak zorundayım.*  
Har tiri yarsıta yılanı./*Her canlı kızdırır yılanı.*  
Enk burun yarcıklaydı basını./*En başta ezerler başını.*  
Men bilem, ki mana yoxt bazlık./*Ben bilirim ki bana yoktur huzur:*  
Burunhu ol kursaydır yazık./*Önce o kuşanır günah,*  
Yazılı ebgemnin bek yaman./*Atamın günahı çok yaman.*  
Yoxt umsunc yılanha, yoxt fasman./*Yoktur umut yılanı, yoktur pişmanlık.*  
Kıyınha aylandı bar tirlik./*Acıya döndü tüm hayat,*  
Yengilletmed anı navilik.../*Hafifletmez onu nebilik...* (Koçak M., 2022, s. 274-275)

Göründüyü kimi, o öz həyat hekayəsini nəql edir və lənətləndiyi günləri, ulu babasının günahını xatırladır, bundan qurtulmağın namümkünlüyündən kədərlənir. Peşmanlığın belə ilan üçün faydasının olmadığını xatırladan heyvan əslində yəhudi dini qaynaqlarındakı ilk günahə və Rəbbin cəzasına işarə edir. İlan Həvvanı yoldan çıxardığı üçün ona qurtuluş yoxdur. Qeyd edək ki, hər heyvanın monoloqundan sonra Zamanın açıqlayıcı nitqi verilir və ilan susduqdan sonra ilk açıqlama da ondan gəlir. İlanın cənnətlə bağlı günahının bağışlanmadığını o da vurğulayır:

Kep minler-timenler/*Çok binler-on binler*  
Tirilir yer kinler./*Dirilir dünya ve günler.*  
Vaxt cınsını yanhırtır./*Vakit türleri yeniler.*  
Ancak bir ol yılan./*Ancak, sadece o yılan*  
Keklerden karhahan./*Göklerden lanetlenen,*  
Bir yılan bazlıksız bivrelir./*Yalnız o yılan huzursuz dolaşır.* (Koçak M., 2022, s. 275-277)

İlan, ümumiyyətlə, digər canlılardan fərqli olaraq Yaradan və insan, bu dünya və o biri dünya arasında özünəməxsus yeri olan varlıq kimi tanınır. Səməvi dinlərdə də ilan motivinin geniş şəkildə

\* Tövratda tunc ilanla bağlı əhvalatda Musa peyğəmbərə Rəbb bildirir ki, bir ilan düzəldib dirəyin üstünə qoysun. Hər dişlənən ona baxıb yaşayacaqdır. (Tövrat, 2019, s. 410)

† “Xaos çox vaxt ilan və ya əjdaha şəklində təmsil olunur. Bor Neoda yaşayan Dayak qəbiləsi dünyanın öz quyruğunu dişləyən su ilanının yaratdığı dairə ilə əhatə olunduğuna inanır. İlanın ən qədim təsviri olan ouroboros sonsuz bir tsikllə özü-özünü izləyir; bu, yin və yang kimi ziddiyyətlərin görüşüdür. İlan sağalda və kömək edə bilər; ilan eyni zamanda məhv edilə bilər”. (Russell J.B., 1999, s. 74)

yer almasını tədqiqatçılar animizm qalıntıları ilə əlaqədə izah edir, şeytanın yanındakı iblisləri buna örnək göstərilir. (Challaye F., 1960, s. 184) Şimali Amerika qızıldəriləri (Braziliyadakı Borolar) ruhu ayı, maral, quş, *ilan*, kərtənkələ, arı şəklində təsvir edirlər. İnsan öldükdən sonra ruhunun bir heyvanın bədənində daxil olduğuna inanırlar. (Challaye F., 1960, s. 21) Qədim yunanlarda “ölülərin ruhları *ilan*, quş və xüsusilə də kəpənək” (Challaye F., 1960, s. 152) şəklində təsvir olunurdu.

Morrisə görə, qədim Misirdə ilan ilah və ilahələrinin populyarlığı daha sonrakı dinlərdə onun cəzalandırılmasına səbəb olmuşdur. O, böyük qoruyucu ilan cənnətin şər sürünəninin çevrildiyini qeyd edərək Yaradılış kitabındakı bu məşhur əfsanəni simvollaşdırılmış tarix adlandırmışdır. İlanın musəvilikdə şəri təmsil edən qüvvəyə çevrilməsini aşağıdakı şəkildə izah etmişdir: “Bu məşhur əfsanə əslində simvolik bir tarix, qonşu qəbilələrə xəbərdarlıq idi. Onlar mədəni misirlilərin üstün biliklərindən faydalandıqları zaman sadə həyatlarından utanacaq və beləliklə, asanlıqla istismar olunaçaqdılar. Bu kontekstdə Adəm və Həvvanın zahirən sirli görünən hekayəsinin məntiqi aydın olur. Cənnət ilanı əslində məsum Adəm və Həvvanı əsir götürən və onları ömürlük köləliyə məhkum edən Misir idi. Beləliklə, ilan şər bir heyvana və qeyri-misirlilər üçün şərin simvoluna çevrildi”. (Morris D., 1991, s. 27) Göründüyü kimi, ağac və ilan motivi “Tövrat”dan qaynaqlansa da, qədim inanc sistemlərindən də müəyyən izlər daşımaqdadır.

### 3. Qiyamətdən sonra – “Yeni yer və yeni göy”

A. Şimmelə görə, zərdüştilikdən sonra dünyanın sonuna və qiyamətin qopmasına dair inanc yəhudilikdə yer almış və yəhudilərin qədim (yahve) dininin əksinə olaraq, həyatın məqsədinin bu dünyada deyil, axirətdə və ya yeni bir dünyada - yeni bir Qüdsdə olduğu bildirilmişdir: “Xalqın yadellilərin zülmü altında yaşadığı çox çətin dövrlərdə daha yaxşı bir gələcəyə ümid bəsləməsi tamamilə təbii idi: ya Davudun nəslindən olan bir hökmdar, məsihi\* bir padşah gözlənilirdi, ya da Yahvenin özünün padşah kimi taxta çıxacağına, yeni bir dövrün, yeni bir dünyanın gələcəyini elan edəcəyinə inanılırdı”. (Schimmel A., 1999, s. 151) Tədqiqat mövzumuz olan mənzum dram da bu inanc üzərində qurulmuş və yeni dünyanın təsviri yaradılmışdır. Bu baxımdan mənzum dram əslində üçxətli zamanı əhatə etmiş, Ədən bağından qovulma, yer üzündə minilliklər boyu yaşam və yeni dünyaya keçid mərhələlərinin təsviri yaradılmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, mənzum dramının qəhrəmanları əsasən yırtıcı heyvanlardır. Müəllif onlarla bağlı əhvalatı dünyəvi həyatdan başlayır, yəni ilan Adəm və Həvva ilə birlikdə cənnətin sakinlərindən biri kimi yer aldığı halda, digər heyvanlar yer üzünün varlıqları olaraq səhnəyə çıxırlar. İlan öz cəzası ilə bağlı əhvalatı danışb gözdən itdikdən sonra səhnəyə çıxan ikinci heyvan aslandır†:

Keldi vaxtı naviliknin, /Geldi vakti nebiliğin,  
Turar sıyı har bir tennin. /Durur dəğeri her bir tenin.  
Bek kicimni kergizmeymen, /Pek gücümü göstermem,  
Hec tirini katılmaymen. /Hiçbir canlıya dəğmem.  
Barlarınar kleym dost bolma, /Hepsine dost olmak isterim,

\* Akopaliptik yazılar da yeni dövrün başlaması ilə əlaqədardır: “Bu dövrdə yəhudi xalqının çəkdiyi əzablar, ümumiyyətlə apokaliptik adlandırılan başqa bir yazı növünün yaranmasına da səbəb oldu. Bəzilərinin kanonik olduğu düşünülen bu yazılar əsasən dünyanın sonu mövzusu ilə bağlı kəhanətləri əhatə edir. Bu yazıların bəzilərinə yəhudilərin məruz qaldıqları zülm və əzabların dünyanın artıq Şeytanın hakimiyyəti altında olduğuna bir işarə kimi qəbul edilir. Əvvəllər dünyanı patriarxlar və padşahlar idarə edirdilər, lakin indi Şeytan hakimiyyəti ələ keçirib. Lakin çox tezliklə, Şeytanın padşahlığı (“köhnə dövr”) başa çatdıqda, Məsih dövrü başlayacaq və Məsih ədalət və nurun hökm sürdüyü “yeni dövr”ü gətirəcək. Apokaliptik yazarlar məhv və yenidən doğuş haqqında kəhanətlərini qədim əcdadlarının və ya peyğəmbərlərinin dilindən ifadə edirlər”. (Russell J.B., 1999, s. 202)

† İran mifologiyasına görə, Zöhəhakın da çiynlərində iki ilan şəklində iblis var və aslandan da ibislə bağlılıq kontesktində bəhs edilir: “Hər cür nizamsızlığın kainatın təbii nizamını pozduğuna inanan zurvanistlər, görünüşə görə, səmada nizamsız bir şəkildə hərəkət edən planetləri pis ruhlar hesab edirdilər. Əhrimənin yaratdığı siçovullar, qurbağalar, pişiklər və *ilanlar* kimi şər varlıqlar da Əhrimən və onun ibisləri əlaqəli hesab olunurdu. İblislər formalarını dəyişə bilirdilər və Əhrimən *aslan*, kərtənkələ və ya hətta yaraşıqlı bir gənc cildinə girə bilirdi”. (Russell J.B., 1999, s. 131)



Da barların dostlay kucma./*Ve hepsini dostça kucaklamak.*  
 Hali bolmast yerde dusman./*Şimdi olmaz yerde düşman.*  
 Eksik bolur urus da kan.../*Eksik olur savaş ve kan.*  
 A askannı biled Zaman./*Ama geçmişi bilir zaman,*  
 Anda yazhan kimd arslan./*Orada yazar kimdir arslan.* (Koçak M., 2022, s. 278-279)

Qədim Misirdə aslan sfinks şəklində təsvir edilmiş (Gezgin D., 2019, s. 25), daha sonrakı mifologiyalarda da qoruyucu vəzifəsini yerinə yetirən sfinks obrazına rastlanılmışdır. Mənzum dramda isə bununla bağlı aşağıdakı misralar yer almışdır:

Uruvundan men biylərin./ *Soyundan ben beylərin,*  
 Avaldan enk kicilərin./ *Evvəldən en güclülərin.*  
 Susumdan men arslan./ *Endamımla ben arslan,*  
 İregimden men yas ulan./ *Yüreğimlə ben genç oğlan.* (Koçak M., 2022, s. 276-277)

“Yeni Əhdi-Cədidə aslan ilandan sonra şeytanı simvolizə edən ikinci heyvandır.” (Russell J.B., 1999, s. 291) Karay türk müəllifi aslanın monoloqunu da Peyğəmbərlər kitabına əsasən qələmə almışdır. Müqəddəs kitabda aslan Rəbbə tapınmayanların üzərinə göndərilərək onları öldürən bir heyvan kimi təqdim edilməklə yanaşı, “Yeşeya”nın “Yeni yer, yeni göy” adlı hissəsində cənnət məxluqu kimi vəsfləndirilmişdir. Həmin hissə Peyğəmbərlər kitabında xüsusi olaraq yer almış və keçmişdəki səhlərin təkrarlanmaması üçün yeni bir dünya yaradılması ehtiyacını əks etdirmişdir. Bu, keçmişdən imtina isə hər bir canlının artıq tarixdən dərs alması ilə əlaqəli olaraq ortaya çıxmışdır. Bir vaxtlar ilanın təşviqi ilə günah işləyən və cənnətdən çıxarılan ilk insana və onun təmsalında bütün canlılara verilən cəza başa çatmışdır. İnsanlara ölümsüz ola biləcəkləri, yasa batmayacaqları, ancaq sonsuza qədər sevinib gülə biləcəkləri günlər vəd edilmiş və Peyğəmbərlər kitabının “Yeşeya” adlı hissəsinin 65-ci fəslində bu fikirlər yer almışdır: “Budur, Mən yeni göylər və yeni yer yaradıram. Əvvəlki işlər bir daha xatırlanmayacaq, heç yada düşməyəcək. Yaratdığım əbədilik sevinin, şadlanın. Çünki sevinc üçün yeni Yerusəlamı, sakinlərini xoşbəxtlik üçün yaradacağam... Orada nə ağlaşma, nə fəryad səsi bir daha eşidilməyəcək. Uşaqlar artıq körpə çağlarında ölməyəcək, uzun ömür sürməyən qoca olmayacaq, yüz yaşında ölənlər cavan sayılacaq, yüz yaşına çatmayanlar lənətli sayılacaq... Qurdla quzu bir yerdə otlayacaq, şir buğa tək saman yeyəcək, ilan yediği torpaq olacaq.” (Peyğəmbərlər, 2021, s. 474-475)

Göründüyü kimi, müsəviliyin müqəddəs kitabında tamamilə yeni bir zamandan bəhs edilir və burada məkanın konkretliyi və xalq anlayışı da diqqəti cəlb edir, eyni zamanda yüz yaşına qədəm qoya bilməyən insan lənətli hesab edilir. Heyvanlar aləminə gəldikdə isə onların da öz cəmiyyətlərində əbədi sülh və rifahın bərqərar olacağından bəhs edilir və şair də məhz müsəvilərin müqəddəs kitablarındakı bu ideal cəmiyyət anlayışından çıxış edir. Peyğəmbərlər kitabında heyvanların heç kimə və bir-birlərinə zərər vermədən yaşaya biləcəkləri dövr aşağıdakı şəkildə təsvir edilir: “*O gün qurdla quzu bir yerdə yaşayacaq, bəbirlə çəpiş birgə yatacaq, dana, gənc aslan və bəslənmiş mal-qara yan-yanə duracaq, ... inəklə ayı bir yerdə otlayacaq, onların balaları bir yerdə yatacaq, şir də buğa tək saman yeyəcək*”. (Peyğəmbərlər, 2021, s. 392)

Müqəddəs kitabda bir neçə heyvanın adı xüsusi olaraq vurğulanır: aslan, qurd, quzu, ilan, ayı\*, inək. Yeni dövrdə bu heyvanların hamısının xoş çağları yaşayacaqları vədi verilsə də, bir tək ilan əbədi olaraq lənətləndiyi üçün onların yanına buraxılmır. Mənzum dramda isə müəllif tülkü və dovşan obrazlarını da hekayəyə əlavə edir. İlan gözdən itdikdən sonra səhnəyə aslan çıxır və dini kitabda qeyd olunmuş məzmunə uyğun çıxış edir:

\* Radlovun topladığı Altay yaradılış dastanında şeytan əlinə çəkic alıb yaratmağa başlayınca qurbağa, ilan, ayı, donuz, dəvəni ortalığa çıxarır və Tanrını qəzəbləndirir. (Ögel B., 2020, s. 502)

Arslan kibik midbarda,/ *Arslan gibi çölde,*  
 Tislerim benim iti,/ *Dişlerim benim keskin,*  
 Aşrı siveredim etni,/ *Çok severdim eti,*  
 Kozular da kockarlar/ *Kuzular ve koçlar*  
 Bular edler olcalar./ *Bunlardı hazineler.*  
 Ne kacanes men sivdim,/ *Bir zamanlar bunları sevdim,*  
 Anı hali men civdim,/ *Onu şimdi ben terk ettim,*  
 Tuymas hali ki beri/ *Duymaz ki şimdi kurt*  
 Talavcudu da ohri.../ *Yağmacı idi ve hırsız...*  
 Ne edi ol avaldan,/ *Ne idi o evvelden,*  
 Yaxsırak biled Zaman./ *Daha iyi bilir zaman.* (Koçak M., 2022, s. 280-281)

Artıq meşələr kralı öz yırtıcılığından əl çəkmiş və artıq ət yeməkdən, digər canlıları öldürməkdən tamamilə uzaqlaşmışdır. Buna görə də cənnətlə mükafatlandırılmışdır. Bu cür yırtıcı sifətindən imtina edən sadəcə o deyildir. Qurd, tülkü və ayı da digər heyvanları və insanları incitmək, zərər yetirmək xasiyyətlərini tərgitmişlər. Buna ən çox sevinən heyvan isə qoyundur. Çünki o, həm vəhşi heyvanların, həm də insanların dişlərindən uzaq qalması arzulamış, nəhayət ki, bu diləyinə qovuşmuşdur:

Men, koycak, ol koylardan,/ *Ben, koyuncağız, o koyunlardan*  
 Ne korkared barından,/ *Ki korkarım hepsinden,*  
 Enk burun berilerden,/ *En önce de kurtlardan,*  
 Aların tislerinden./ *Onların dişlerinden.*  
 Ne beri asamadı,/ *Kurdun yemediğine*  
 Anı adam ayamadı,/ *İnsan acımadı*  
 Kırtı issi tigimizni,/ *Kırtı sıcak parçamızı,*  
 Sıptırdı genimizni./ *Sıptırdı derimizi.*  
 Tabu etme keklerge,/ *Teşekkür etmeye göklere,*  
 Avlaklık keldi bizge./ *Özgürlük geldi bize.*  
 Yaxsırak biled Zaman,/ *Daha iyi bilir zaman,*  
 Ne biznin için yazhan./ *Bizim için yazılanı.* (Koçak M., 2015, s. 288-289)

Dovşan da ondan sonra səhnəyə çıxaraq quşların, heyvanların və insanların onu qorxutduğundan, yemə çevrildiyindən, lakin həmin günlərin artıq bitdiyindən həyəcanla bəhs edir. Artıq təqiblər, qorxutmalar, yırtıcılıqlar bitmiş, yeni dövr başlamış, Zaman da əvvəldən bugünə həmin tarixə şahidlik etmişdir. Doqquzuncu bölmədə səhnəyə Adam/Adəm çıxır və qurdla qoyunu, ayı ilə tülkünü aslanla birlikdə görüb xoşbəxt olduğunu, yeni həyatın başladığını bir daha elan edir və ilana bu cənnətdə yer olmadığını bir daha xatırladır. Lakin heyvanlar bir-birlərinə inansalar da, Adama qarşı hələ də güvənsizdirlər və əgər onlarla dost olacaqsə, keçmiş, səbəbsiz yerə tökülən qanları unudacaqlarını bildirirlər. Adam, heyvan və quşun sonsuz savaşının bitdiyi dövrün başladığına söz verən insan öz qardaşını belə yamanlıqla öldürmə vaxtını xatırladır, yaman əməllərlə dolu günlərə nəzər salır. Təbii ki, Tövrət kitabında da yer alan Habil və Qabil qardaşlarının nifaqına işarə edir. Həmin gündən başlayaraq Adamın yer üzündə çox qanlı əməllər törətdiyini yada salır, lakin artıq yeni dövr insanın bütün mənfiliklərdən uzaqlaşdığını elan edir. Təkcə ilan yeni həyata keçid edə bilməyəcəyini də vurğulayır, bunu eşidən lənətlənmiş varlıq onu dişləməyə çalışır, lakin dovşan qışqırır xəbər salır, heyvanlar onu çevrələyib, Adamı hücumdan qoruyurlar. Beləliklə, ilandan başqa əsərin bütün qəhrəmanları dost olurlar və yeni dövrə, yeni həyata qədəm qoyurlar. Qeyd edək ki, ilan əslində cənnətdə insanla birlikdə təsvir edilən bir heyvan olsa da, onun Həvvanı günaha sürükləməsi yeni həyatda yer verilməmə səbəbidir. İlan əslində digər dini inanc sistemlərində də tanrılarla əlaqədə olan bir heyvan kimi təqdim edilir. Qədim Mesopotomiyada Nirah ilan tanrısı kimi tanınır. (Sümer

N., 2016, s. 277) Zərdüştilikdə isə zamanın sonsuzluğunu təmsil edir. (Sümer N., 2016, s. 278) Türk inanc sistemində ilanın yenə də yeraltı dünyanı təmsil etməsi, misirlilərdə yaşamla, yunanlılarda sağlamlıqla bağlı olması bütövlükdə bu heyvanın dünya xalqlarının dünyagörüşündə ölümsüzlük anlayışı ilə birbaşa və ya dolayısı ilə əlaqələndirilməsi ilə bağlıdır. Əslində musəvilikdə də ilan digər heyvanlardan seçilməsi sadəcə lənətlənməsinə görə deyil, o burada da əbədiyyət və zaman anlayışı simvolizə edir. Şair əsərin əvvəlində və sonunda məhz ilana söz verməklə də buna işarə etmiş olur. Əslində tədqiqatçılara görə, yəhudi-xristian mədəniyyətindən qaynaqlanan cənnətdən qovulma motivi islam dinində mənimsənilsə də, bu məsələ qədim dini və mifoloji inanc sistemləri ilə bağlıdır. (Yadsıman H.Ş., 2011, s. 28) Misirdəki qədim mətnlərdən bəhs edən tədqiqatçıların bildirdiyinə görə, Tanrı əvvəlcə ilan formasında olub və dünyanı məhv edib yenidən xaos qər qətdiyimiz zaman sonda ilan formasına qayıdacaqdır. (Morris D., 1991: 27) Beləliklə, Yakov Maleçkinin “Hüzur ölkəsi” mənzum dramı Tövrət motivləri əsasında yazılsa da, ilan motivi mətnlərarası əlaqədə bir çox dünya xalqlarının mifologiyasından izlər daşıyır.

### Nəticə

Dini inanc etibarilə digər türk xalqlarından fərqlənən karayların folklor və yazılı ədəbiyyatlarında dini motivlər diqqəti cəlb edir. Yakov Maleçkinin Tövrət və Peyğəmbərlər kitablarına əsasən yazdığı “Hüzur ölkəsi” mənzum dramında da dini motivlər geniş şəkildə əks etdirilir, daha doğrusu, bu əsər öz ideyasını elə müqəddəs kitabdan alır. Mənzum dramda cənnətdən qovulma ilə bağlı əhvalat günah anlayışı ilə əlaqəli izah edilir. Günahkar ilan olduğu üçün o lənətlənmiş varlığı canlandırır və əsərdə yeni dünyadan təcrid edilir. Başqa sözlə desək, ilan burada Şeytanın rəmzinə çevrilir, ona görə də günahı simvolizə edir. Müəllif – Yakov Maleçki öz əsərində musəvilik dini inancından çıxış etsə də, əslində ilan və heyvan arxetipləri ilə bağlı digər din və inanc sistemində, mifik mətnlərdə bu heyvanların simvollarına da işarə edir. Ədəbiyyatın daimi problemlərindən olan ideal və ya utopik cəmiyyət arzusu mənzum dramda yeni dünyanın yaradılması ilə nəticələnir. Bu cəmiyyətdən qovulan ilan qədim misirlilərin ölümsüzlüklə bağlı simvollaşdırdıqları heyvanın yəhudi düşüncəsindəki yeni görüntülərini əks etdirir.

### ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- Armutak, A. (2008). Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları. *İstanbul Üniversitesi. Veteriner Fakültesi Dergisi*, 34 (1), s. 39-55.
- Challaye, F. (1960). *Dinler Tarihi*. (Çev. S. Tiryakioğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çiftçi, P. (2024). Din, Edebiyat, Kültür Bağlamında Yılan ve Tavus Kuşu Metaforu, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 2/1 (Haziran)*, s. 257-278.
- Daşdemir, Ö. (2020). Kutsal Kitaplardaki Yasak Ağaç Hikayesinin Görece Bir Yeni Versiyonu Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-69, s. 329-338
- Daştan, N. (2014). Cennetten Kovulma Motifinin Semavî Dinler ile Bazı Mitolojilerdeki (Sümer, Türk ve Yunan) Görünümü. *TÜBAR-XXXVI-Güz*, s. 61-81
- Doğruer, S. (2007). Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı. T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı, Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Eş-şeyhali, S. N. (2018). Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılımlı Şekilleri. Terc.: Ölmez, Mustafa. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2, s. 649-664  
<https://doi.org/10.33420/marife.430989>.
- Gezgin, D. (2019). *Hayvan Mitosları*. Dördüncü Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Gökçe, F. (2000). Karay Türkçesinin Fonetik, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2000
- Gülaç, Z. (2023). Kutsal Kitap'ta Hayvanlar. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Antalya

Kizilov, M. (2015). *The Sons of Scripture The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century*. Berlin: De Gruyter Open Ltd.

Kocaoğlu, T. (2017). Karaycanın Bugünkü Durumu: Mykolas Firkovičius İle Mark Lavrinovičius'lerin Anısına, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:12, Özel Sayı, Türkiye, s. 1-16

Koçak, M. (2022). *Geçmişten Yankılanan Karay Avazı (Şair-Şiir-Değerlendirme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi

Kowalski, T. (1929). *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków: nakł. Polskiej Akademji Umiejętności

Kuzgun, Ş. (1985). *Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahûdilik ve Doğu Avrupa Yahûdilerinin Menşei Meselesi*, Seda Yayınları.

Morris, D. (1991). *Hayvan-İnsan Sözleşmesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi

Ögel, B. (2020). Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalar ile Destanlar). I. Cilt. Ankara: Kızılordu

Öztürk, A. (2015). Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı - Fiil, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.

Peyğəmbərlər. (2021). Tərc.: Teymur Sadıqov. Bakı: Nprint Studiya.

Russell, J. B. (1999). *Şeytan Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük Tasarımları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Schimmel, A. (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. Kırkambar Yayınları, İstanbul

Sümer, N. (2016). Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 43 , Spring I, p. 275-288

Şar, G. (2018). Eski Yunan'ın Zaman Anlayışı Üzerine. *Felsefe & Teoloji*, Sayı: 28, Eylül, s. 81-88

Tövrat (2019). Tərc.: Teymur Sadıqov. Bakı: Nprint Studiya.

Yasdıman, H. Ş. (2011). Yılan, Adem, Havva Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXXIV, s.9-35.

Zajaczkowski, A., (1926). Literatura karaimska. *Mysl karaimska: ilustrowane czasopismo naukowe, literackie, spoleczne*. Wilno, 1926. T. 1. Z. 3. S. 7-17

*Карай ұйырлары*. Составитель и редактор: М.И. Фиркович. Вильнюс, 1989